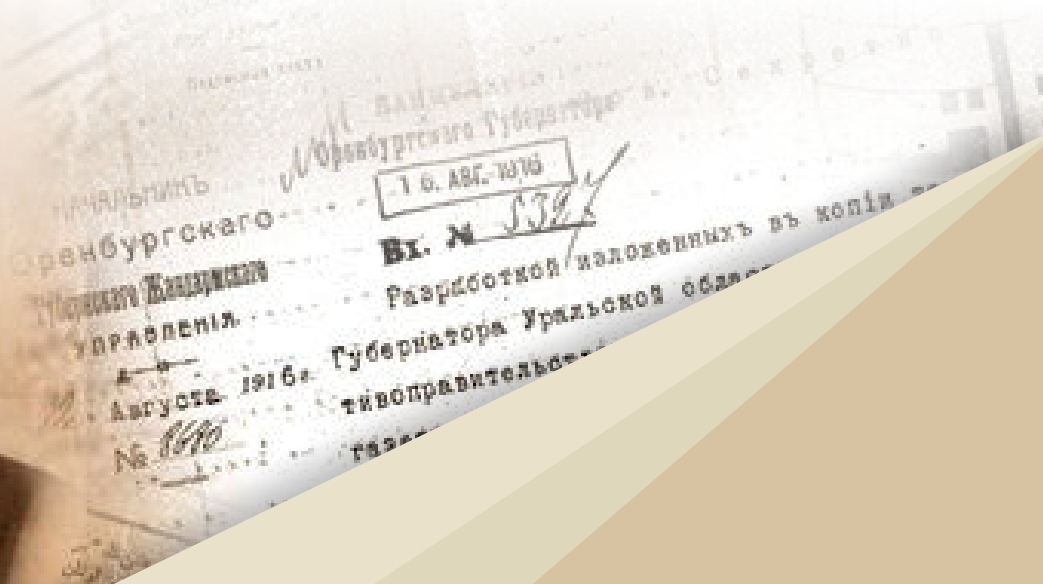

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ

REPUBLIC OF KAZAKHSTAN MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY FACULTY OF PHILOLOGY

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ОҚУЛАРЫ – 2024
“ТІЛТАНУДАҒЫ ТҰЛҒАЛАР”
академиктер Әбдуәли Қайдар, Рәбиға Сыздық,
Шора Сарыбаевтың
100 жылдық мерейтойларына арналған
халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Астана қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ

REPUBLIC OF KAZAKHSTAN MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF PHILOLOGY

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ОҚУЛАРЫ -2024

“ТІЛТАНУДАҒЫ ТҰЛҒАЛАР”

**академиктер Әбдуәли Қайдар, Рәбиға Сыздық, Шора Сарыбаевтың
100 жылдық мерейтойларына арналған
халықаралық ғылыми-теориялық конференция**

МАТЕРИАЛДАРЫ

Akhmet Baytursynuly Readings -2024

PROCEEDINGS

**of the international scientific and theoretical conference
dedicated to the 100th anniversary of Academicians Abduali Qaydar,
Rabiga Syzdyq and Shora Sarybayev**

Астана қаласы

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2
А 11

Баспаға Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ғылыми кеңесі ұсынған.

Редакция алқасын басқарған: **Е.Б.Сыдықов**

Редакция алқасы: **А. Бейсенбай, С. Дүйсенғазы, Ж. Жақыпов, Қ. Бибеков,**
Н. Аитова (дәстүрлі “А. Байтұрсынұлы оқуларының” үйлестірушісі), **Қ. Сарекенова,**
С. Жанжігітов

А. А. Байтұрсынұлы оқулары – 2024. “Тілтанудағы тұлғалар” академиктер Әбдуәли Қайдар, Рәбиға Сыздық, Шора Сарыбаевтың 100 жылдық мерейтойларына арналған халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2024. – 277 б.

Akhmet Baytursynuly Readings – 2024. Proceedings of the international scientific and theoretical conference dedicated to the 100th anniversary of Academicians Abduali Qaydar, Rabiga Syzdyq and Shora Sarybayev.

ISBN 978-601-385-038-2

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткізілетін дәстүрлі “Ахмет Байтұрсынұлы оқулары” халықаралық ғылыми-теориялық конференциясы 2024 жылы “Тілтанудағы тұлғалар” тақырыбында академиктер Әбдуәли Қайдар, Рәбиға Сыздық, Шора Сарыбаевтың 100 жылдық мерейтойларына арналды. Мақалалардың мазмұны мен құрылымына авторлар жауапты, жинаққа енген материалдар авторлық редакцияда жарияланды.

ISBN 978-601-385-038-2

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2

© Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2024
© Қазақ тіл білімі кафедрасы, 2024

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	3
----------------	---

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

Құрманбайұлы Ш. Ғибрат мектебі.....	4
Ескеева М.Қ. Академик Әбдуәли Қайдардың ғылыми әлемі	7
Mustafa Öner. Tarihî Gramer ve Kazakça (Тарихи грамматика және қазақ тілі).....	10
Сағидолда Г. Академик Р.Сыздықдың ғылыми мұралары.....	15
Малбақов М.М. Ұлылардан қалған өнеге.....	19
İbrahimov E. Müstəqillik sonrası Türk Respublikalarında dil siyasətinin əsas istiqamətləri	21
Юсупова Ә.Ш. XIX ғасыр татар теленең икетелле сүзлекләре.....	23
Хусаинова Л.М. Становление башкирского литературного языка и письменности.....	30
Нажимов П.А. Әбдиүәлий Қайдар хәм түркий тиллериниң этнолингвистика илими	35

1-СЕКЦИЯ.

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ДАМУ ҮРДІСІ ЖӘНЕ ТҮРКІТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Abbasova S. The Main Features of Sound Replacement in Modern Linguistics	38
Абеннова П.Ғ. Туризм дискурсындағы код ауыстыру.....	40
Аитова Н.Н. Академик Р.Сыздықтың «Сөз құдіреті» (корпустық анализ)	46
Балтабай Д.Ә. “Шежіре-и теракиме” еңбегінде кездесетін тілдік бірліктердің этимологиялық сипаты.....	60
Амирова А. Қазақ және ағылшын паремияларындағы «Отан» концептісінің семантикалық жіктелімі.....	64
Абилмажинова А. Мейрам-той атауларының зерттелуі (отандық, шетелдік ғалымдардың еңбектері бойынша).....	68
Asgarova K. Analysis of the Vocabulary of the Language by Word Fields	73
Ахмет А. Қазіргі қазақ тіліндегі будан терминдердің қалыптасуы мен дамуы.	74
Ахметова М., Рахмет Ү.Ү. Қар лексемасы: этномәдени талдау.....	79
Әбдуәлиұлы Б. А. Байтұрсынұлы қолданысындағы жалпыхалықтық лексиканың терминдену үдерісі.....	83
Бибекөв Қ. Р.Сыздық және Абай тіліндегі мәтін түзу мәселесінің зерттелуі	87
Бұқарбай М. Қазақ тіліндегі бас киім атауларының семантикалық сипаты	91
Данияр Ә.А. Материалдық емес мәдени мұраның тілдік көрінісі: субъект, объект, адресат («Бабырнама» еңбегі бойынша).....	94
Ермекбаева М.	
Мақал-мәтелдер лингвомәдениеттанудың зерттеу нысаны ретінде.....	98
Исмоилов Б.Х. Юсуф Саккокийнинг «Мифтоху-л улум» асарида фасл, васл, ийжоз ва итнобга оид ҳолатлар тафсилоти.....	103
Кабаева А.А. Олжас Сулейменов: тюркославистика и культурный код	107
Кемельбекова Ә.	
Қазақ тіліндегі қолданбалы геометрия терминдерінің зерттелуі	111
Керимбаева К. Байлық-кедейлік бинарлық оппозициясы:	
Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мәдени-танымдық ерекшеліктері.....	117

Кыйсыкова А. Саяси дискурстағы терминдер мен ұғымдар	120
Куанышев А.С. Аспан әлемі: Әбдуәли Қайдаровтың тілдік және ғылыми жіктеуі.....	123
Молдабай Ф.Ж. «Ақиқат сыйы» дастанындағы синонимдер	126
Наушабекова Г.А. Академик Әбдуәли Қайдар тіл білімінің көрнекті өкілі, түркітанушы ғалым.....	129
Ниятова Ш.С., Тунгушбаева Ғ.Ж. Тіл білімінде тілдік тұлғаның зерттелуі.....	131
Тәттібаева А.Е. Дискурстың құрылымы мен типологиясы.....	136
Темірхан А. Метафораның тілдегі орны мен мәні.....	140
Тоқтасынова Д.Ғ. «Қорқыт ата кітабындағы» қарым-қатынас етістіктері: «Дирсеханұлы Бұқаш туралы жыр».....	141
Sharibzhanova G., Moldabaeva K. Dual function of the affixes -dai (-dey); -sy, (-ci)	149
Сергазина Ж.Ж., Толепбергенова Ф. Дискурс: Актуальные направления и перспективы исследований.....	153

2-СЕКЦИЯ.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ТІЛІ, СТИЛИСТИКА ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Абдуова Б. Рәбиға Сыздық – тіл мәдениетінің саңлағы.....	157
Абдиров Ө.Қ. Қазақ тіліндегі гендерлік антипаремиялар: instagram контентінің ерекшелігі	161
Аканова А.И. Мифологиялық демонимдер.....	166
Allamuratova Z. M. Qaraqalpaq ádebiyatı ham tuwısqan xalıqlar ádebiyatında tariyxıy prozanıń ornı	169
Демесинова А.А. «Ер Төстік» ертегісінің қазіргі қазақ фэнтезиіне әсері	172
Жанболат Ә.Ж. Батырлар жырының бастауы мен зерттелу тарихы	175
Жүнісқали Ә.Қ. Қазақ қиял-ғажайып ертегілеріндегі этномәдени коннотация («Шора батыр» ертегісі бойынша).....	178
Койчуманова Г.К., Максүтова Г.А. Кыргыз поэзиясындағы улуттук идеология жана инсан дүйнөсү	183
Пирниязова А.Қ. Көркем шығарма тилин үйрениуден лингвопоэтикаға қарай.....	189
Тұрысбек Р.С. Абай мұрасы Р.Сыздық еңбектерінде	192
Raximboyeva X.G. Developing dependency parcing datasets for Uzbek: Challenges and achievements.....	198
Сағиданова Г.А. “Барак батыр” жырындағы синтаксистік қайталамалар	200
Серік М.А. Қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейту.....	203

3-СЕКЦИЯ.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Баймуханбетова М.Б. Т.Шонанұлының тіл үйрету мәселесі.....	208
Дүсіпбаева Қ.С. Креативті коммуникациядағы нейролингвистиканың рөлі.....	211
Аренова Ж.С. Ахмет Байтұрсынұлының педагогикалық мұралары және оның тәлімдік мүмкіндіктері	214
Ергешбай Н.Б. Ұлттық құндылықтарды оқытудың маңызы.....	217
Еркін А. Ұлттық құндылықтар мәселесін әдебиет сабағында оқытудың негізін қалаушылар	221

Жайлауова Г.Ү., Аубакирова Н.Ү. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ тіл білімінің негізін салушы.....	227
Жанжигитов С.Ж., Мәмиева Б. Language competence: content and structure	232
Капшаева Г.А. А.Байтұрсынұлы әдістерін коммуникативті дағдыларды дамытуда қолдану	239
Курманова А.К. Қазақ тілін оқытудың қатысымдық технологиясы	241
Куркебаев К.К., Стамкулова Ж.Е. Қашықтан оқытудағы қазақ тілі сабақтарының құрылымы мен ұйымдастыру әдістемесі	246
Усенова Ш.Н. Анализ текстов в СМИ, связанных с пандемией.....	251
Қасымқұл Ф. Мектеп оқулықтарындағы мәтіндердің тақырыптық типтері	253
Қуанышбаева Н.А. Қазақ тілін оқытуда дамыта оқыту технологиясын тиімді пайдалану	258
Саткенова Ж., Серікқызы Ж. Сандық коммуникациядағы қазақ тілі	262
Сырбаева С. Қазақ тілі мен әдебиеті – ұлттық руханият пен мәдениеттің дінгегі.....	265
Шоқабаева С.С. Алаш зиялыларының әдістеме бойынша еңбектері	268
Fatima Hajizada Elshan. Linguistic Distinctions Between American and British English.....	271

А. Темірхан

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті магистранты,
Қазақстан, Астана қ.*

МЕТАФОРАНЫҢ ТІЛДЕГІ ОРНЫ МЕН МӘНІ

Аннотация. В статье рассматриваются природа эмотивных метафор в казахском языке. Эмотивные метафоры играют важную роль в выражении человеческих чувств и эмоций. В исследовании подчёркивается, как метафоры обогащают язык, придавая ему как эмоциональное, так и художественное измерение, что особенно ярко проявляется в казахской устной литературе и повседневной речи. Кроме того, анализируются когнитивные процессы, связанные с созданием новых значений посредством метафор.

Ключевые слова: метафора, эмоция, языковое средство, казахский язык, когнитивное исследование, семантика.

Abstract. This article examines the nature of emotive metaphors in the Kazakh language. Emotive metaphors play a crucial role in expressing human feelings and emotions. The study highlights how metaphors enrich the language both emotionally and aesthetically, as seen in Kazakh oral literature and daily speech. Additionally, it explores the cognitive processes involved in creating new meanings through metaphors.

Keywords: metaphor, emotion, linguistic tool, Kazakh language, cognitive study, semantics.

Қазақ тілінің бай қазынасы оның лексикалық, синтаксистік және стилистикалық ерекшеліктерімен ғана шектелмей, көркемдік құралдарының сан қырлылығымен де ерекшеленеді. Солардың ішінде эмотивті метафоралар адамның эмоциялық жағдайын, ішкі сезімдерін көркем бейнелеп жеткізудің негізгі құралдарының бірі.

Эмотивті метафоралар – адамның эмоциялық жай-күйін суреттейтін және олардың тілдік қолданыстағы рөлін айқындайтын маңызды элементтер. Бұл мақалада эмотивті метафоралардың қазақ тіліндегі қолданысы, олардың ұлттық дүниетанымдағы орны мен зерттеушілердің еңбектеріндегі тұжырымдары талданады.

А.Байтұрсынұлы метафораның негізін сипаттай отырып: «Сөз көбін өз мағынасында жұмсамай, өзге мағынада жұмсаймыз. Арасында түк ұқсастығы жоқ екі нәрсенің ететін әсері бірдей болса, біріне қас ғаламды екіншісіне ауыстырып айтамыз», - деп метафораның қазақ тіліндегі қызметін терең ашып көрсетеді [1]. Бұл тұжырым эмотивті метафоралардың тек эмоцияны жеткізумен ғана шектелмей, ұлттық танымға да әсер ететінін дәлелдейді.

Ғалым М. Балақаев метафораны заттар мен құбылыстардың ішкі-сыртқы ұқсастығы негізінде пайда болатын ауыспалы мағына деп түсіндіреді. Ғалымның айтуынша, «Ақ алтын» (мақта), «қара алтын» (көмір), «дала кемесі» (түйе) сияқты метафоралық тіркестер адамның бейнелі ойлау қабілетін көрсетеді [2]. Ө. Болғанбайұлы мен Ғ. Қалиұлының зерттеулері бойынша, метафоралар тілдің семантикалық дамуына ықпал етеді. Зерттеушілер: «Метафора мағына дамуына, жаңа атаулардың жасалуына іргетас болады», - деп атап өтеді [3]. Бұл эмотивті метафоралардың жаңа ұғымдарды атаудағы рөлін айқындайды.

Қазақ тіліндегі эмотивті метафоралар ұлттық мәдениет пен дүниетанымның бірегей көрінісі болып табылады. Б. Хасанов атап өткендей: «Метафора – тіл байлығын құлпытқан қат-қабат мағына туғызушы әрі терең сырлы мән беріп, сөзді астарлай қолдану тәсілі» [4]. Бұл пікір қазақ тіліндегі метафоралардың тек көркем әдебиетте ғана емес, күнделікті сөйлеу мәдениетінде де маңызды екенін дәлелдейді. Ұ.Ө. Бекназарова мен Ж.Қ. Өмірбекова метафораның тілді байытудағы ерекше рөлін айта келе: «Метафора тілді байытады, оған бұрын болмаған жаңалықтар енгізеді», - деп тұжырымдайды [5]. Бұл қазақ тіліндегі эмотивті метафоралардың қарым-қатынас мәдениетіндегі рөлін көрсетеді. А. Салқынбайдың пікірінше: «Метафора – сөздің басқа мағынада қолданылуы. Риторика мен лексикологияда метафора номинациялық құрал ретінде қарастырылады» [6]. Метафоралардың тек тілдік қолданыс қана емес, олардың атаулық (номинациялық) қызметін де көрсетеді.

Жоғарыда келтірілген ғалымдардың пікірлері метафораның тілдегі орны мен мәнін жан-жақты ашып көрсетеді. Зерттеушілер метафораның:

- мағынаны ауыстыру арқылы жаңа ассоциация тудыруға;
- сөздік қорды байытуға;
- сөйлеу мәдениеті мен тілдің көркемдік мүмкіндіктерін арттыруға;
- жаңа ұғымдарды атауға;
- халықтың тұрмыс-тіршілігі мен мәдениетін танытуға қызмет ететінін көрсетеді.

Метафора тек әдеби тәсіл ғана емес, тілдік жүйенің негізгі элементі және адамның танымдық әрекетінің көрінісі ретінде маңызды рөл атқарады.

Эмотивті метафоралар қазақ тілінде адамның эмоциялық тәжірибесін жеткізудің маңызды құралы болып табылады. Олар тыңдаушының эмоционалдық әсерін күшейтеді, сөйлеушінің ойын нақтырақ және әсерлі жеткізеді. Сонымен қатар, олар адамның сезімін эстетикалық деңгейде көрсететін құрал ретінде көркем әдебиетте, публицистикада және ауызекі сөйлеуде кеңінен қолданылады.

Қазақ тіліндегі эмотивті метафоралар – ұлттық мәдениет пен дүниетанымның айқын көрінісі. Олар адамның эмоциялық тәжірибесін эстетикалық тұрғыдан жеткізумен қатар, тілдің семантикалық және коммуникативтік қызметін байытады.

Эмотивті метафораларды зерттеу қазақ тіл білімінің маңызды бағыттарының бірі деп есептейміз. Бұл зерттеу тілдің лексикалық байлығын арттырып, оны жаңа деңгейге көтеруге ықпал етеді. Болашақта эмотивті метафораларды корпус әдістерімен зерттеу олардың қолданылу аясын, жиілігін және тілдік жүйедегі рөлін нақтырақ анықтауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынұлы А. Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991. – 320 б.
2. Балақаев М. Қазақ тілінің мәдениеті. – Алматы: Арыс, 2004. – 272 б.
3. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 256 б.
4. Хасанов Б. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 312 б.
5. Салқынбай А. Қазақ тіліндегі сөзжасам. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 200 б.
6. Омирбекова Ж.Қ. Қазақ тілінің стилистикасы. – Алматы: Ғылым, 2005. – 180 б.

Д.Ғ. Тоқтасынова

Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

1-курс студенті,

Астана қаласы, +77768600678 ,

toktasynova0120@gmail.com

«ҚОРҚЫТ АТА КІТАБЫНДАҒЫ» ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЕТІСТІКТЕРІ: «ДИРСЕХАНҰЛЫ БҰҚАШ ТУРАЛЫ ЖЫР»

Аннотация. В данной статье рассматриваются глаголы общения в эпосе «Книга Коркута ата», в первом сюжете – «Сказание о сыне Дирсехана Букашжане». Глаголы общения проанализированы с точки зрения их роли в отражении культурных кодов, социальной структуры и морально-этических ценностей огузского общества. Особое внимание уделяется глаголам «дать» и «взять», которые, через свои сочетания, демонстрируют важные аспекты уважения к старшим, заботы о младших и других духовных традиций эпохи. Исследование показывает, что глаголы общения в эпосе не только передают действия, но и выступают носителями культурных и социальных установок. Анализ устойчивых выражений, таких как «дать имя» или «войти в белую юрту», помогает глубже понять мировоззрение и ритуалы огузского общества. Полученные результаты открывают новые перспективы для изучения лингвистических и культурных особенностей тюркских народов.

Ключевые слова: «Книга Коркута ата», глаголы общения, семантическое поле глаголов, культурный код.

Abstract. This article examines the communication verbs in the epic "The Book of Korkut Ata," focusing on the first tale, "The Story of Dirsehan's Son Bukash." The study analyzes communication verbs in terms of their role in